

نگاهی دیگر به بازار سنتی نهاوند

میترا موسیوند

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

اشاره

در فرهنگ‌گان ۲۷ و ۲۸ (۱۳۸۵) مقاله‌ای تحت عنوان «بازار نهاوند پل ارتباطی شهر دیروز و امروز» به قلم همشهری پژوهشگر آقای نوید مقیمی از نظرتان گذشت. در این شماره با تحلیل دیگری از بازار سنتی نهاوند به نوشته‌ی همشهری دیگر، سرکار خانم میترا موسیوند که برگرفته‌ی از پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد نامبرده در رشته‌ی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری است، آشنا می‌شوید. ضمن تشکر از ایشان، یادآور می‌شود اگر بناهای شهر (مساجد، حمام‌ها و ...) در این پژوهش به تمامی ذکر نشده‌اند به دلیل این است که صرفاً محدوده‌ی بازار سنتی نهاوند مورد بررسی قرار گرفته است نه کل شهر.

فرهنگ‌گان

چکیده

بازار نهاوند، به مثابه‌ی یک محور مهم ارتباطی - تجاری، دارای جایگاهی ویژه در اقتصاد شهر است و حجم بالایی از فعالیت‌ها را در جوار خود دارد. به همین دلیل از

گذشته تا به حال در زمینه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و ارتباطی نقش داشته است. سبک معماری بازار متأثر از شرایط جغرافیایی منطقه است و با ویژگی‌های بازارهای ایرانی کاملاً هماهنگی دارد.

بازار، در واقع یک اثر تاریخی و فرهنگی است که در طول زمان شکل گرفته و هویت یافته و خود امروزه هویت بخش شهر شده است و همین امر باعث شده که این محور تاریخی و تجاری، امروز دارای ارزش میراثی و نقش گردشگری باشد. توسعه شهر و احداث خیابان‌های جدید و تغییر الگوی زندگی مردم از تولیدی به مصرفی باعث از بین رفتن بسیاری از راسته‌های تخصصی و دیگر عناصر تولیدی بازار شده است. این عوامل بافت تاریخی بازار را تغییر داده و به از بین رفتن و یا در آستانه نابودی قرار گرفتن عناصر آن منجر شده است.

مراحل و روش‌های اجرای تحقیق به طور اخص در دو بخش توصیفی و میدانی است. در روش تحقیق توصیفی، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مکتوب اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری شده و در روش میدانی با توجه به فرضیه‌های تحقیق با روش‌های مشاهده و مصاحبه با افراد و تهیه‌ی عکس اطلاعات مورد نیاز گردآوری شده است.

فرضیه‌های تحقیق یکی این است که بافت تاریخی بازار نهاوند به دلیل دارا بودن ارزش‌های زیبایی‌شناختی و معماری بومی و هویت فرهنگی و نزدیکی به اماکن متبرکه می‌تواند محور گردشگری در سطح شهر شود و دیگر این است که الگوی ساخت بازار سنتی نهاوند، ضمن تطابق با ویژگی‌های انسانی و طبیعی منطقه، توانسته است در طول سالیان متمادی نقش تجاری موفق داشته باشد.

برای حفظ و احیای این بخش از هویت شهر می‌توان با تعریف نقش جدید گردشگری برای بازار و بهسازی و نوسازی و ایجاد کاربری‌های جدید برای عناصر، ضمن حفظ این آثار، شاهد رونق بیشتر بازار و تبدیل آن به محور گردشگری در سطح شهر شد که این مهم جز با توجه و حمایت مسئولین محقق نخواهد شد.

مقدمه

بازار مهم‌ترین محور ارتباطی و فضای شهری در شهرهای قدیمی ایران محسوب می‌شده است. بازارهای اصیل و دائمی در امتداد مهم‌ترین راه و محور شهری از یک دروازه شروع می‌شد و تا مرکز شهر ادامه می‌یافت. به عبارت دیگر، در امتداد یک راه اصلی و پرتردد فضاهای تولیدی شکل می‌گرفت و به تدریج بازار پدید می‌آمد و شکل‌گیری تدریجی بازار به این سبب بود که بیشتر شهرهای ایران از توسعه‌ی تدریجی روستاها پدید می‌آمدند و تنها تعداد معدودی از شهرها به صورت طراحی شده ساخته می‌شدند.

بازار هر شهر تا ابتدای قرن حاضر با سایر عناصر شهری ارتباطی منسجم داشت. اما از ابتدای این قرن معاصر و روی کار آمدن حکومت پهلوی و احداث نخستین خیابان در هر شهر، بافت‌های سنتی شهری در معرض تخریب و تغییر کاربری قرار گرفتند که در مورد بازار باعث قطع شدن مسیر بازار توسط خیابان‌ها و ایجاد مغازه‌های مدرن و امروزی در لبه‌ی خیابان‌ها و در نتیجه کاهش نقش بازار در زندگی مردم شد.

بازار سنتی، به دلیل داشتن هویت فرهنگی، فرد را به راحتی در خود می‌پذیرد و انسان در چنین فضایی احساس تعلق و آرامش می‌کند. حضور مراجعین به بازار و تنوع کالاها و رنگ‌های متنوع نوعی احساس هیجان توأم با شادی را در فرد ایجاد می‌نماید. همین‌طور در بازارهای سنتی، به دلیل حضور فروشندگان متعدد یک کالای خاص، نوعی رقابت برای جلب مشتریان و در نتیجه تعدیل قیمت‌ها وجود دارد. قیمت کمتر کالاها و تناسب آن‌ها با نیازهای مردم شهر و حوزه‌ی نفوذ، طی سال‌های متمادی، به علاوه سالم ماندن قسمت‌هایی از بازار و پویایی و فعالیت آن، که هنوز هم یکی از مهم‌ترین کانون‌های تجاری برای شهر و حوزه‌ی نفوذش به شمار می‌رود، به خوبی بیانگر آن است که بازار، ضمن سازگاری با ویژگی‌های انسانی و طبیعی منطقه، توانسته است در ایجاد یک فضای تجاری موفق باشد.

بافت تاریخی و سنتی بازار نهاوند به دلیل دارا بودن ارزش‌های زیباشناختی و معماری بومی و هویت فرهنگی و تاریخی و همجواری با شاهزاده محمد (به عنوان قطب گردشگری مذهبی شهر) و بهره جستن از بسیاری از عناصر فرهنگی و تاریخی، مثل کاروانسراها، راسته‌ها، سنگ میل، حمام‌ها می‌تواند، ضمن بازسازی، مرمت و زیباسازی این عناصر، نقش محوری گردشگری و جذب توریست را در سطح ملی و منطقه‌ای ایفا نماید و از این نقش هم برای رونق تجاری بازار و هم زنده نگه داشتن این بافت ارزشمند تاریخی و فرهنگی بهره جوید.

بافت سنتی بازار فضایی ست که با فرهنگ و آداب و رسوم مردم درآمیخته و منطبق با ویژگی‌های محیطی و انسانی منطقه است، به طوری که در طی سالیان متمادی، متناسب با فرهنگ جامعه و الگوهای رفتاری و مصرفی مردم، فرمی کاملاً سازگار با الگوی زندگی مردم یافته است. پس در برنامه‌ریزی و مداخله در بازار باید هماهنگ با این الگوها و با توجه به هویت فرهنگی و تاریخی منطقه اقدام نمود تا ضمن باز زنده‌سازی بازار، هویت تاریخی و الگوهای زندگی مردم حفظ شود.

بازار نهاوند یک نمونه‌ی کاملاً فعال و پویا از بازارهای ایرانی است که در بردارنده‌ی تمامی ویژگی‌های بازارهای سنتی ایرانی است. بعضی از این عناصر هنوز فعال‌اند و برخی دیگر تخریب شده یا در آستانه‌ی نابودی‌اند، که می‌توان با سرمایه‌گذاری مناسب نسبت به بازسازی و مرمت آن‌ها اقدام نمود و در مورد عناصری که هنوز فعال‌اند به زیباسازی یا تعیین کاربری‌های جدید اقدام نمود و ضمن جلوگیری از نابودی میراث ملی به تقویت نقش گردشگری بازار پرداخت.

حضور عنصر تاریخی سنگ میل و متصل شدن بازار به قلعه‌ی قدیمی شهر و معبد لائودیسه بیانگر هویت تاریخی منطقه‌ی بازار است. مجموعه‌ی عوامل یاد شده حکایت از ظرفیت بالای بازار برای تبدیل شدن به محوری توریستی در سطح ملی و منطقه‌ای دارد.

مشخصات محله‌ی بازار

بافت قدیمی شهر نهاوند محدوده‌ی ای به مساحت حدود ۶۶ هکتار و تقریباً در بخش شرقی شهر واقع شده و مشتمل بر هفده محله‌ی تاریخی و قدیمی‌ست. این محله‌ها عبارت‌اند از هفده شهریور، دو خواهران، کوچه درازه، قلعه، پای قلعه، گلشن، قیصریه، بازار، سرداب، راسته‌ی سیدان، راسته‌ی میرزا آقا، باغچه‌ی علی بخش، چشمه‌ی علی‌آباد، شریعتی، ابوذر و امامزاده مهدی.

محله‌های واقع در بافت قدیمی، بر اساس معیارها و نیازهای زندگی مردم گذشته و متأثر از عوامل و شرایط محیطی، اجتماعی، فرهنگی، معماری و شهرسازی اصیل ایرانی شکل گرفته‌اند. حدود ۱۵/۶ درصد کل خانوارهای شهری با سهمی برابر ۱۴/۵ درصد از کل جمعیت شهر نهاوند در محدوده‌ی این بافت سکونت دارند و زندگی می‌کنند. عمده‌ی جمعیت ساکن در بافت قدیمی، اقشار کم‌درآمد و مهاجرین روستایی هستند که در بخش‌های خدماتی اشتغال دارند.

محله‌ی بازار به لحاظ عمر ساختمان‌ها در وضعیت نسبتاً مطلوب و از نظر مصالح به کار رفته در وضعیت مطلوب است. وضعیت کاربری اراضی در محدوده‌ی بازار به شرح زیر است:

کاربری مسکونی		کاربری تجاری		کاربری خدماتی		کارگاه (حمل و نقل، انباری و بایر)	
مساحت	درصد	مساحت	درصد	مساحت	درصد	مساحت	درصد
۵۷۸۵	۲۳/۲	۱۵۵۷۵	۶۲/۶	۱۸۰۵	۷/۲	۱۷۲۵	۷

(شیخ‌الاسلامی، جوینده مهر، ۱۳۸۶، ص ۲۹ و ۴۵)

نقش و عملکردهای بازار نهاوند

بازار نهاوند، مانند سایر بازارهای سنتی ایران، صرفاً خصوصیت و عملکرد اقتصادی و تجاری ندارد، بلکه در ابعاد مختلف اجتماعی، سیاسی، مذهبی، فرهنگی و ارتباطی

نقشی مهمی را ایفا می‌نماید. دلیل اصلی این نقش گسترده، حضور عناصر مهم شهری، از جمله مساجد، حمام‌ها و ... از دیر باز در این بازار است، که تأمین‌کننده‌ی نیازهای مادی و معنوی مردم شهر بوده است. امروزه نقش‌های بازار تا حدودی کاهش یافته و به سایر عناصر شهری واگذار شده است.

نقش و عملکرد تجاری - اقتصادی بازار

بازار نهاوند هنوز هم یکی از مهم‌ترین محورهای اقتصادی شهر و برخوردار از قدرت تجاری و اقتصادی بالاست. این امر متأثر از نیازهای اقتصادی شهر و حوزه‌ی نفوذ بازار است. هر چند امروزه با گسترش و توسعه‌ی شهر و ایجاد مراکز تجاری جدید، نظیر پاساژها، این مرکزیت تجاری تا حدودی کم‌رونق شده لیکن هنوز جایگاه سنتی بازار برای مردم غیرقابل انکار است. مهم‌ترین کارکرد بازار همچنان کارکرد تجاری و اقتصادی آن است، که بیانگر بخشی از هویت بازار است و بازار با اتکا به این نقش، هنوز یکی از شریان‌های اصلی حیات اقتصادی شهر به شمار می‌رود.

نقش و عملکرد اجتماعی - سیاسی بازار

بازار نهاوند یکی از تأثیرگذارترین ارکان شهر بر تحولات سیاسی - اجتماعی شهر در طول تاریخ بوده و هنوز نیز ایفاگر این نقش است. بازاریان از قدیم با استفاده از قدرت اقتصادی و مردمی خویش در راهبرد اهداف سیاسی و اجتماعی خود و جامعه از بازار بهره جسته‌اند، که نمونه‌ای از آن ذکر می‌شود.

در نتیجه‌ی نارضایتی مردم از حکومت قاجار در آستانه‌ی سفر ناصرالدین شاه به عراق عجم و نهاوند، از روز جمعه ۱۶ شوال ۱۳۱۰ شورش به رهبری علما و روحانیون آن زمان نهاوند آغاز می‌شود و در روز یکشنبه ۱۸ شوال که قهرمان میرزا از آن به عنوان روز «طغیان و بستن بازار» یاد کرده است به اوج می‌رسد، که به دستور میرزا آقا مجتهد از علمای شهر مردم مغازه‌ها و شهر را تعطیل کردند (زرینی، ۱۳۸۵، ص ۶۹).

بازاریان نهاوند در طول تاریخ هر گاه متوجه می‌شدند که منافع عمومی شهر و مردم به خطر افتاده است با تعطیل نمودن بازار و بستن مغازه‌ها به حاکمان وقت شهر هشدار جدی می‌دادند. بازاریان در جریان تحولات سیاسی قرن حاضر، به خصوص در مبارزات مردمی علیه رژیم ستم‌شاهی و در جریان پیروزی انقلاب اسلامی، حضور فعالی داشته‌اند.

بازار، که مهم‌ترین محور شهری‌ست، از میدان پای قلعه تا انتهای درِ سرداب امتداد دارد. در این مسیر افراد مختلفی از محلات و روستاهای شهر در کنار هم قرار گرفته‌اند، که به ایجاد نوعی پیوند بین مردم و شکل‌گیری افکار عمومی انجامیده است. لذا بازار محل برخوردها، ملاقات‌ها و گفت‌وگوها درباره‌ی مسائل و منافع تجاری یا امور عمومی و اجتماعی شهر و همچنین کانون پخش اخبار و حتی شایعات است.

نقش و عملکرد مذهبی - فرهنگی بازار

بازار نهاوند، به دلیل مجاورتش با آستانه‌ی مبارکه‌ی شاهزاده محمد و علی بن موسی بن جعفر، امامزاده ابراهیم و اسماعیل و همچنین به دلیل مجاورت با مساجد متعدد و سقاخانه، از قدیم‌الایام کانون فعالیت‌های مذهبی و فرهنگی به شمار می‌رفته است. در مساجد بازار، با پیشگامی بازاریان، مراسم گوناگون مذهبی انجام می‌شود. تعطیل شدن بازار، همزمان با شنیده شدن نوای اذان ظهر و برپایی نماز جماعت در مساجد بازار (که باعث پیوند بیشتر بازاریان و روحانیون و توجه بیشتر به مسئله‌ی خمس و زکات و توزیع ثروت در جامعه می‌شود)، تعطیل و سیاه‌پوش شدن بازار در ایام سوگواری ائمه‌ی اطهار، به خصوص در ماه محرم و برگزاری هر ساله مراسم عزاداری امام حسین (ع) توسط هیئت عزاداری «بازار» نهاوند و تزیین و چراغانی بازار برای برگزاری مراسم جشن در اعیاد مذهبی و ملی نمونه‌هایی از فعالیت‌های مذهبی و فرهنگی بازار است.

بازار، علاوه بر نقش مذهبی، با داشتن مکتب‌خانه‌ها، مدارس و حوزه‌ی علمیه و اماکن وقفی به گسترش علوم دینی و مذهبی پرداخته و در ارتقای فرهنگی جامعه‌ی شهری کمک شایانی نموده است.

نقش و عملکرد ارتباطی بازار

بازار نهاوند به صورت محوری ارتباطی در درون بافت قدیم شهر جریان دارد. این معبر با داشتن سقف و ایجاد مانع در مقابل شرایط جوی فضای نسبتاً مطلوبی را در طول سال برای عبور شهروندان ایجاد نموده است. در واقع بازار به صورت خیابانی سر پوشیده است که ضمن اتصال بافت قدیم و جدید شهر به یکدیگر، رابطی بین محلات مختلف شهر محسوب می‌شود. از طریق این شاهراه ارتباطی می‌توان به محلات مختلف دسترسی داشت، به‌گونه‌ای که گاهی اوقات حتی مردمی که قصد خرید ندارند برای دسترسی به محلات یا سایر عناصر شهری از مسیر بازار استفاده می‌نمایند.

بازار نهاوند با داشتن عناصر تاریخی و سنتی بازارهای ایرانی شاهراهی تاریخی در بافت قدیمی و مرکزی شهر است که از طریق آن می‌توان به محل قلعه‌ی قدیم و معبد لائودیسه نیز دست یافت، که این خود گویای نقش ارتباطی قوی بازار از گذشته تا به امروز است.

عناصر کالبدی بازار سنتی نهاوند

عناصر کالبدی در بازار شهرهای اسلامی به صورت یک سیستم عمل می‌کند، به این معنا که هر یک دارای هویتی مستقل و در عین حال وابسته به یکدیگرند و در کنار هم مجموعه‌ای واحد به نام «بازار» را تشکیل می‌دهند (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۷۳-۷۴). این اجزا و عناصر در بازار نهاوند عبارت‌اند از عناصر اقتصادی و عناصر تجاری (و با نقش انباری):

الف) عناصر اقتصادی

دکان (مغازه)

دکان، کوچک‌ترین واحد تشکیل‌دهنده‌ی بازار است که هم محل فروش و هم کارگاه فعالیت‌هایی مثل سفیدگری و مسگری ... ست (پوراحمد، ۱۳۷۶، ص ۹۹).

راسته‌های مغازه‌ها به صورت طولی از میدان پاقلعه تا انتهای بازار سرداب ادامه می‌یابد. اکثر دکان‌ها در بازار نهاوند مساحت بسیار کمی دارند و به صورت خرده‌فروشی به فعالیت می‌پردازند. نوع کالاهای عرضه شده در بازار بسیار متنوع است. از پوشاک پارچه و پتو گرفته تا انواع وسایل پلاستیکی و ظروف آشپزخانه تا وسایل مورد نیاز کشاورزان و روستائیان در بازار عرضه می‌شود. این مغازه‌ها تأمین‌کننده‌ی بخش اعظمی از نیازهای جمعیت شهر و روستاهای اطراف آن است.

اکثر مردم شهر بخش اصلی نیازهای روزانه‌ی خود (تره‌بار و مواد غذایی) را از بازار تهیه می‌کنند و سایر نیازهای خود را، به‌ویژه کالاهای لوکس را، از طریق پاساژها و مغازه‌های سطح شهر تأمین می‌نمایند.

امروزه در بازار نهاوند از دکان برای فروش مستقیم کالا به خریداران استفاده می‌شود و در واقع یک واحد اقتصادی‌ست، در حالی که در گذشته بسیاری از این دکان‌ها هم به صورت مغازه و هم کارگاه مورد استفاده قرار می‌گرفت.

تیمچه

واژه‌ی «تیم» به معنی کاروانسرا بوده، چنان که ناصر خسرو در سفرنامه‌ی خود از این واژه استفاده کرده و تیمچه به معنی تیم کوچک یا کاروانسرای کوچک بوده است. در دوره‌ی معاصر به کاروانسراها یا سراهای کوچک و سرپوشیده، تیمچه می‌گویند (سلطان‌زاده، ۱۳۸۰، ص ۸۶).

تیمچه‌ی مرحوم حاج باقر رسولیان معروف به تیمچه‌ی رسولیان در انتهای در سرداب واقع شده بود، که در اطراف محوطه‌ی داخل آن هشت باب مغازه ساخته شده بود که در

اجاره‌ی چند تن از تجار معروف شهر بوده است (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۷). این تیمچه از بین رفته است و هم اکنون در بازار نهاوند ساختاری به نام تیمچه وجود ندارد.

راسته

«راسته بازار» به خیابان اصلی بازار که اصناف در آن قرار دارند گفته می‌شود. «راسته» به معنای صنف است و در بخش‌های مختلف راسته‌ی اصلی قرار می‌گرفته است (پیرنیا، ۱۳۷۲، ص ۱۲۴). معمولاً هر بازار شامل یک یا چند راسته‌ی اصلی و چندین راسته‌ی فرعی است که به دیگر عناصر اصلی و مهم بازار متصل می‌شوند. در گذشته هر صنفی رسته‌ای خاص برای خود داشت و مشاغل و صنف‌های دیگر در آن راه نداشتند و آن بخش معمولاً به نام همان صنف مشهور می‌شد، مثل رسته‌ی کفاش‌ها، مسگران و هر کدام در و دروازه‌ای داشتند و به هنگام غروب آن را می‌بستند. زیرا اکثر دکان‌ها در جداگانه نداشتند و تنها برخی پوششی از پرده داشتند و گاه با تخته دکان خود را می‌بستند (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۸۲).

کریم پیرنیا معتقد است «راسته دالان بزرگ و اصلی بازار است که گاهی چند تا بوده است». این گذرگاه‌ها معمولاً محور اتصال مرکز شهر با خیابان‌های اطراف و جاده‌های خارج از شهر است. «راسته‌ها معمولاً براساس تفکیک مشاغل و کالاها به وجود می‌آیند و در هر راسته نوعی کالای مخصوص به معرض فروش گذاشته می‌شود (بیرشک، ۱۳۵۰). راسته‌ها، شلوغ‌ترین قسمت‌های بازارند، زیرا محل رفت و آمد و برخورد مستقیم خریدار و فروشنده‌اند. معمولاً هر بازار، یک یا چند راسته‌ی اصلی دارد که راسته‌ها و عناصر دیگر بازار به آن متصل هستند (پوراحمد، ۱۳۷۶، ص ۱۰۱).

بازار نهاوند دارای راسته‌های متعددی بوده که به صورت طولی یا خطی در امتداد هم قرار گرفته و محور بازار را تشکیل داده‌اند. امروزه بسیاری از این راسته از بین رفته‌اند یا با تغییر کاربری به فعالیت‌های دیگر می‌پردازند.

راسته‌های بازار تاریخی نهاوند عبارت بودند از: ۱- راسته‌ی ارسی‌دوزها (کفاش‌ها)، ۲- راسته‌ی میرزاآقا (راسته‌ی گیوه‌کش‌ها، سراج‌ها، جوراب‌دوزها)، ۳- راسته‌ی بزازها، ۴- راسته‌ی مسگرها، ۵- راسته‌ی نجارها، ۶- راسته‌ی پالان‌دوزها، ۷- راسته‌ی یخدان‌سازها (صندوق‌سازها)، ۸- راسته‌ی چاقو‌سازها، ۹- راسته‌ی سنگ‌میل، ۱۰- راسته‌ی کوزه‌گران، ۱۱- راسته‌ی کاه‌فروش‌ها، ۱۲- راسته‌ی صمصام و ۱۳- راسته‌ی سرداب.

راسته‌ی ارسی‌دوزها

این راسته در سمت جنوب غربی چهار سوی بازار قرار داشت و زیاد طولانی نبود و مستقیماً به کوچه‌ی معروف به «شُرْشُرَه» و با زاویه‌ای منفرجه به راسته‌ی بزازها منتهی می‌شد. این راسته به دلیل احداث خیابان قیصریه در دهه‌های گذشته از بین رفته است (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۴۹).

راسته‌ی میرزا آقا (گیوه‌کش‌ها، سراج‌ها، جوراب‌دوزها)

این راسته امتداد راسته‌ی گیوه‌کش‌ها بود و هم اکنون هم وجود دارد، متنها رونق سابق خود را از دست داده است. امروزه بیشتر مراکز خرید و فروش به مغازه‌های جوانب خیابان‌ها منتقل شده است. در گذشته در همین راسته تعدادی سراج (زین‌ساز) به کار اشتغال داشتند، به همین جهت به راسته‌ی سراج‌ها معروف بود. دواتگران و علاقه‌بندان نیز در این راسته بودند. در این بازار بقال، قصاب، کتاب‌فروش، عطار و نقل‌ریز به کار اشتغال داشتند (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۲). امروزه کارکرد تجاری این راسته تقریباً از بین رفته و بیشتر جنبه مسکونی یافته است.

راسته‌ی بزازها

ابتدای این بازار، همان طوری که اشاره شد، انتهای بازار کفاش‌ها در مقابل (نانوائی سنگکی) شرشره بود، که با جهتی شمالی و پس از طی حدود ۲۰ الی ۳۰ متری به

سوی شمال باختری، ادامه می‌یافت تا به درِ کاروانسرای حاتم می‌رسید، سپس با شیب مختصری به طرف خاور، مجدداً جهت جنوب خاوری را می‌گرفت و تا بازار یخدان‌سازها کشیده می‌شد. بزازی‌های معتبری در این بازار بودند که اجناس خود را از اصفهان، یزد، همدان و تهران وارد می‌کردند (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۴۹). راسته‌ی بزازها هنوز به فعالیت خود ادامه می‌دهد، با این تفاوت که می‌توان در کنار بزازها مشاغل دیگر را نیز یافت.

راسته‌ی مسگرها

این راسته در سمت شمال چهارسوی بازار واقع بود که به درِ بقعه‌ی شاهزاده محمد ختم می‌شد. امروزه از راسته‌ی مسگرها، به دلیل تغییر الگوی مصرف و شیوه‌ی زندگی مردم و احداث خیابان‌های متعدد در دهه‌های گذشته، دیگر اثری نیست (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۴۹).

راسته‌ی نجارها

این راسته از راسته‌ی مسگرها به طرف شمال شرقی از درِ شاهزاده محمد می‌گذرد و تا نزدیکی بن بست ربیعی و محله‌ی کاریا ادامه دارد.

راسته‌ی چاقوسازان

بعد از راسته‌ی نجارها بازار به دو راسته تقسیم می‌شد. یک راسته به طرف پای قلعه (پاقلا) کشیده می‌شد، که به راسته‌ی چاقوسازان مشهور بوده و به آن «سرازیری خونسی» هم گفته می‌شد و راسته‌ی دیگر به محله‌ی علی‌آباد ختم می‌گردید (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۴۹).

پالان‌دوزها

این بازار عمود بر بازار بزازها بود و انتهای آن به میدان پای قلعه می‌رسید. در ابتدای این بازار، از شرق به غرب در دست چپ، کارگاه عصاره‌ی و نزدیک آن زورخانه و چسبیده

به آن کارگاه سفالگری بود و کمی پائین‌تر، دست چپ مسجد جامع قرار داشت. در این راسته، علاوه بر حرفه‌ی پالان‌دوزی، افرادی نیز به حرف دیگر مشغول بودند، از جمله جولاه‌ها که پارچه‌ی ارزان قیمت تهیه می‌کردند، چاقوسازها و طناب‌باف‌ها که با موی بز به وسیله‌ی چرخ‌های مخصوص طناب می‌بافتند و به آن‌ها «چکله‌باف» می‌گفتند (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۰).

راسته‌ی یخدان‌سازها

بازار از در کاروانسرای حاتم با شیبی تند به طرف جنوب متمایل می‌شد و پس از پیمودن ۲۰ الی ۳۰ متر، مجدداً در جهت غربی ادامه می‌یافت و به نام راسته‌ی خراط‌ها و یخدان‌سازها و خرازها مشهور بود. البته در این بازار صنوف مختلف در کنار هم مشغول کار بودند. راسته‌ی یخدان‌سازها تا در کاروانسرای حاج محمدعلی و حاج تقی علیمردیان (کاروانسرای گلشن) ادامه داشت (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۱). [کلمه‌ی یخدان ظاهراً تحریف شده‌ی کلمه‌ی رختدان بوده است و ارتباطی به یخ و نگهداری آن ندارد].

راسته‌ی سنگ میل

این راسته از جلوی کاروانسرای گلشن، بعد از راسته‌ی یخدان‌سازها، شروع و به وسیله‌ی خیابان ۱۷ شهریور از بازار سرداب جدا می‌شود و در انتها به دو شاخه‌ی تقریباً عمود بر هم تقسیم می‌گردد. یک شاخه به خیابان حافظ منتهی می‌شود و شاخه‌ی دیگر به کوچه‌ی گیان راه ختم می‌گردد، که پس از احداث خیابان آزادگان انتهای بازار سرداب و دو شاخه‌ی عمود بر هم آن از بین می‌رود و بازار سرداب با چند پله به خیابان آزادگان متصل می‌شود.

راسته‌ی کوزه‌گران

انتهای راسته‌ی پالان‌دوزها قدری تغییر جهت داده و وسیع‌تر شده بود، که راسته‌ی کوزه‌گران آغاز می‌شد. در این راسته چند کارگاه انواع کوزه‌ها، پارچه‌ها و سایر ظروف سفالی را تهیه می‌کردند (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۰).

راسته‌ی کاه‌فروش‌ها

این راسته در انتهای کوچه‌ی ظفیری سابق (حاج خدارحم فعلی)، که به راسته‌ی میرزا آقا متصل می‌شد واقع شده بود. امروزه از این راسته اثری نیست.

راسته‌ی صمصام

از محل سنگ میل، عمود بر بازار اصلی، به راسته‌ی صمصام که تا درون محله‌ی یهودی‌ها امتداد دارد، می‌رسیم. صنوف مختلف در این راسته به کار اشتغال داشتند و در حال حاضر بیشتر خیاط‌ها در آنجا مشغول به کارند (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۲).

راسته‌ی (بازار) سرداب

این قسمت از بازار که امتداد بازار اصلی‌ست، به وسیله‌ی احداث خیابان‌های جدید ۱۷ شهریور و آزادگان از بازار جدا شده است.

چهار سوق

در کشورهای اسلامی عرب زبان از واژه‌ی عربی سوق (بازار) و مصغر آن سُوَيْقَه (بازارچه) استفاده می‌شود. در دوره‌ی عثمانیان به بازار سرپوشیده‌ی اصلی و بزرگ چارشی (čarši) گفته می‌شد که برگرفته از چهارسو یا چهار سوق فارسی دری و چهار سوگ (čahar-say) فارسی میانه بوده است. بعضی‌ها معتقدند این واژه ابتدا برای دکان‌های چهار طرف به دستان به کار می‌رفته و سپس به معنی بازار سرپوشیده تعمیم یافته است. در عربی در وقف‌نامه‌ی سلطان محمد فاتح به جای čarši ترکیب عربی «الجوانب الاربعه» به کار رفته است (مشکور).

چهار سوق در محل برخورد دو راسته‌ی اصلی، مرکز تجاری ممتازی به خصوص در بازارهای ایران و افغانستان پدید می‌آورد که عموماً چهار بازار از آن منشعب می‌شود و معماری آن از سایر قسمت‌های راسته متمایز و دارای ظرافت و تزئینات داخلی بیشتری‌ست. در بعضی شهرها چهار سو به صورت هسته‌ی مرکزی اقتصاد شهر در می‌آید (هوگ، ۱۳۴۸، ص ۶-۷).

این بخش از بازار، قسمتی از بازار اصلی شهر بوده که سمت شمال باختری آن به در اصلی قیصریه منتهی می‌گردید. سمت شمال آن تقریباً راسته‌ی مسگرها بود، که به در شاهزاده محمد ختم می‌شد. سمت جنوب باختری راسته‌ی کفاش‌ها (گیوه‌کش‌ها، جوراب‌دوزها) بود که تا سنگکی (شیره‌پزخانه) ادامه داشت (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۴۸). چهار سوق بازار نهاوند در تقاطع راسته‌های گیوه‌کش‌ها با راسته‌ی مسگرها و اُرسی‌دوزها (کفاش‌ها) واقع بود و در سمت شمال آن قیصریه قرار داشت که امروزه به جز نامی چیزی از چهار سو به جا نمانده است.

ب) عناصر تولیدی و تجاری

کارگاه

کارگاه‌ها مختص کارهای تولیدی و تبدیلی بود و از چندین فضای نسبتاً وسیع متصل به هم تشکیل می‌شدند. سازمان و فضای داخلی این کارگاه‌ها بسته به عملکرد و نوع فعالیتی که در آن‌ها انجام می‌شد متفاوت بوده است. کارگاه‌هایی که در قدیم وجود داشت عبارت بودند از رنگرزی، طناب‌بافی، قالی‌بافی، کوزه‌گری، عصاره‌گیری. معمولاً عصاره‌گیری‌ها (نجاری‌ها) به کارگاه‌هایی با سقف بلند و فضای وسیع کشیده نیازمند بودند (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۸۵).

در بازار نهاوند در گذشته در راسته‌های پالان‌دوزها و کوزه‌گران چند کارگاه سفالگری و روغن‌کشی (کاریا) وجود داشته است (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۰)، که امروزه به جز چند کارگاه خیاطی که در راسته‌ی صمصام و کاروانسرای گلشن فعالیت دارند، کارگاه دیگری در بازار وجود ندارد.

قیصریه

قیصریه یا قیصاریه یا قیساریه مأخوذ از واژه‌ی لاتین کاریسارثا (بازار شاهی) است (دانشنامه‌ی جهان اسلام، ص ۳۳۰) و بخشی از بازار را که اختصاص به فروش

کالاهای گران‌بها و ظریف داشت «قیصریه» می‌نامیدند (سلطان‌زاده، ۱۳۶۲، ص ۱۵۰). به عبارت دیگر، قیصریه جایی است که کالاهای سبک و گران‌بها به فروش می‌رسد (مثل طلافروشان و پارچه‌های قیمتی) (کامران عدل).

شاردن در وجه تسمیه‌ی بخش مذکور می‌نویسد: ایرانیان این بازار را «قیصریه» می‌نامند که از کلمه‌ی قیصر آمده است که در پارسی به معنای «سزار» است. این تلفظ یا از تحریف نام سزار آمده یا از لغت آلمانی «قیصر» گرفته شده است (شاردن، ۱۳۳۶). در کتب ایرانی «سزاریه» را «قیصریه» می‌نامند و شاه عباس کبیر این نام را به آن داده است، چون می‌گفت که این سرای را مطابق طرح رواق سزاریه (شهر قیصریه) پدید آورده است. در واقع، قیصریه از بازارهای رم شرقی اقتباس شده و الگوی اصلی آن قریب به یقین از سراهای انطاکیه گرفته شده است (اشرف، ۱۳۵۴، ص ۱۹).

قیصریه در کشورهای اصلی خاورمیانه به مجموعه‌های تجاری یا فروشگاه‌های سرپوشیده با شکل‌های معماری متفاوت اطلاق می‌شود که معمولاً به داد و ستد کالای خاص اختصاص دارد و فاقد محلی برای اقامت هستند و به صورت سرای کشیده‌ای‌اند که اختصاص به کالاهای گران‌بها داشته و برای محافظت از اجناس دارای در بوده است (پیرنیا، ۱۳۷۲، ص ۳۸۲). قیصریه در بعضی از کشورها (مثل مراکش) مجموعه‌ی وسیعی به شکل دالان‌های سرپوشیده یا حجره‌های یک طبقه‌ای است که در کنار هم قرار گرفته‌اند، که بعضاً ممکن است بدون سقف باشند، ولی از هر دو سو قابل بستن هستند. «می‌توان گفت تخصصی‌ترین عنصر بازار قیصریه است» (سلطان‌زاده، ص ۵۱). بعضی از قیصریه‌ها به شکل حیاط و بی‌سقف ساخته می‌شدند و بعضی نیز ترکیبی از گذر با حیاط بودند. خصوصیات مشترک قیصریه‌ها عبارت‌اند از الف) درو دربند، ب) فروش منسوجات (ویرث، ۱۹۷۴، ص ۳۳۰).

قیصریه‌ی بازار نهاوند

قیصریه‌ی نهاوند از احداثات محمود میرزا حاکم وقت نهاوند بوده است، با حیاط

نسبتاً بزرگ، که دور تا دور آن را حجره‌هایی احاطه کرده بودند. حجره‌های سمت جنوب و شمال باختری آن که پشت به مسجد جامع داشتند با آجرهای زیبا نقش‌بندی شده و طاق آن‌ها به صورت ضربی بوده است. در دو سمت دیگر، بازارچه‌های سرپوشیده وجود داشت که به صورت عمود بر هم احداث شده بود و در وسط حیاط آن دو چنار کهن سال و زیر چنارها حوض بزرگ چهار گوشه وجود داشت که از آب زیر قلعه مشروب می‌شد.

تا قبل از ۱۳۳۰ عده‌ای کسبه در آن به کسب و کار مشغول بودند ولی عمدتاً قیصریه محل داد و ستد تجار بزرگ و مرکز صادرات و واردات شهر بوده است. در اصلی این بنا که دو لنگه و سنگین بود با گل‌میخ‌های درشت در میان چهار سو باز می‌شد و برای ورود به آن می‌بایست، از محوطه‌ای به طول سه تا چهار متر گذشت که دو دکان کوچک در جانبین آن قرار داشت. از قیصریه‌ی امروز فقط دو چنار آن باقی‌ست، آن هم شادابی سابق را ندارند (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۴۴).

قیصریه دارای دروازه‌هایی بوده که از خصوصیات مشترک همه‌ی قیصریه‌ها در بازارهای سنتی‌ست و همین‌طور محل داد و ستد کالایی مانند تریاک و تنباکو بوده که در زمان فعالیت قیصریه در نهایند به تجارت آن‌ها می‌پرداخته‌اند.

دالان یا بند

«دالان به محلی گفته می‌شود که در آن اصناف مختلفی فعالیت دارند. این دالان‌ها می‌توانند طولانی و تو در تو باشند و همه‌ی دالان‌ها به هم مرتبط‌اند و در عین حال راه‌های راسته‌ها نیز هستند. در واقع دالان یا بند به راسته‌ی فرعی بازار، که به وسیله‌ی دو در از دیگر راسته‌ها جدا می‌شوند و بیشتر در مدخل سراها یا کاروانسراها قرار دارد، گفته می‌شود» (دانشنامه‌ی جهان اسلام، ص ۳۳۴).

در بازار نهایند در مدخل هر یک از کاروانسراها به بازار و به خیابان دالانی وجود دارد که مرتبط‌کننده‌ی بازار به کاروانسرا و کاروانسراها به خیابان‌اند. در این بازار، در

ورودی هر سه کاروانسرای باقی مانده‌ی گلشن، سعادت و حاتم، که امروز با تغییر کاربری به حیات خود ادامه می‌دهند، می‌توان شاهد شش دالان بود که طویل‌ترین آن‌ها دالانی است در مدخل کاروانسرای گلشن که این کاروانسرا را به خیابان ۱۷ شهریور مرتبط می‌کند.

ج) عناصر با نقش انباری

خانبار یا خان انبار

خانبار یا کان بار یا انبار کالا محوطه‌ای است بزرگ در پشت کاروانسراها در بازار که شامل چند کارگاه و انبار می‌شده (پیرنیا، ۱۳۷۲، ص ۳۸۰) و محل انبار اجناسی بوده که در گذشته به وسیله‌ی چهارپایان حمل می‌شده و نمی‌بایست وارد بازار شود. بازار نهاوند فاقد خانبار یا خان انبار بوده است.

کاروانسراها

احداث کاروانسراها در ایران سابقه‌ای بس طولانی دارد و طبق منابع تاریخی، ایران در احداث کاروانسراها و همچنین برقراری سیستم ارتباطات مبتکر و پیش‌قدم بوده است. کاروانسراها یکی از عناصر عمده‌ی شهرهای اسلامی بوده‌اند. زیرا شکوفایی صنعت و کشاورزی شهرها و مناطق اسلامی، به خصوص در سده‌های نخستین، خمیرمایه‌ی گسترش روابط تجاری بین شهرهای سرزمین‌های اسلامی را فراهم کرد و کاروانسراها، چه در مسیر شریان‌های ارتباطی و چه در میان عناصر شهری، به عنوان یکی از پدیده‌های بارز جغرافیایی، فزونی چشم‌گیری یافتند (سعیدی رضوانی، ۱۳۷۶، ص ۲۶-۲۸). در مجموعه‌ی بناهای شهرهای اسلامی کاروانسراها با توجه به بافت مرکزی شهر و شریان‌های ارتباطی شهر و روستا فضای گسترده‌ای را اشغال می‌کردند و اغلب در مجاورت دروازه‌های شهر و در امتداد خیابان‌های اصلی بازار و مسجد جامع (قلب شهر) شبکه‌ی بارزی از کاروانسرا وجود داشت.

کاروانسراهای شهری، هم به عنوان مرکز توقف کاروانیان و هم به منزله‌ی کانون فعالیت‌های بازرگانی، مورد استفاده قرار می‌گرفتند و حتی بعضی از آن‌ها بخشی از بازار به شمار می‌آمدند. در گذشته به سبب اهمیت خاصی که برای کاروانسراها قائل بودند به هنگام بنیان شهر جدید یا گسترش و نوسازی شهرهای پیشین توجه زیادی به احداث کاروانسراها معطوف می‌گردید. به این لحاظ می‌توان کاروانسراها را از جمله ارزشمندترین یادگارهای معماری ایرانی دانست (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۸۹) و به عقیده‌ی آرتور پوپ: «بنیاد کاروانسراها در ایران پیروزی بزرگ معماری ایرانی‌ست که در هیچ جای دنیا کاربرد ویژه‌ی معماری آن را نمی‌توان یافت».

در بیان اهمیت کاروانسراها در بازارهای ایرانی به این جمله از وی نیز می‌توان اشاره نمود که «اصول کاروانسراسازی طبعاً به بازار یا به مراکز فعالیت‌های تجاری و مدنی منجر شده است» (پوپ، ۱۳۷۳، ص ۲۴۲).

بازار نهاوند در گذشته دارای هفت کاروانسرا بوده که امروزه از آن‌ها فقط دو کاروانسرای گلشن و سعادت باقی مانده است و کاروانسرای حاتم، که پس از دچار آتش‌سوزی شدن، مجدداً بازسازی گردید، امروز به نام بازارچه‌ی صاحب‌الزمان فعالیت دارد و سایر کاروانسراها از بین رفته‌اند.

کاروانسرای کوچک

در جنب باختری دیوار قیصریه کاروانسرائی وجود داشته به نام کاروانسرای کوچک که دارای دو لنگه در سنگین چوبی بود و در آن از میان بازار کفاش‌ها، روبه‌روی حمام بازار، باز می‌شد. به نظر می‌رسد با خرابی قیصریه، کاروانسرای کوچک هم رو به ویرانی نهاد (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۶).

کاروانسرای حاتم

این کاروانسرا روبه‌روی بازار بزازها قرار داشت و به دلیل موقعیت خاص خود، پس

از آنکه قیصریه روبه ویرانی نهاد، مرکزیت یافت. این کاروانسرا پس از یک آتش‌سوزی ویران شد و تا مدت‌ها به کاروانسرای سوخته مشهور بود، تا اینکه مجدداً بازسازی شد و امروزه با نام بازارچه‌ی صاحب‌الزمان در قلب بازار به فعالیت می‌پردازد (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۶).

کاروانسرای نو

بنائی دو طبقه بود که طبقه‌ی دوم آن هم سطح بازار بود و داد و ستد زیادی در آن انجام می‌شده است، ولی پس از آتش‌سوزی مهیب ۱۳۲۶ این کاروانسرا از رونق افتاد و بعد از خیابان‌کشی نیز از بین رفت (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۶).

کاروانسرای رهبری

این کاروانسرا در راسته‌ی یخدان‌سازها در محله‌ی سرچشمه، که به محله‌ی آرسول‌خیه معروف بود، واقع شده و منحصراً تجارت‌خانه و انبار مرحوم حاج روح‌الله رهبری بوده است (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۶).

کاروانسرای مرحوم حاج محمد تقی علیمرادیان (گلشن)

در ورودی این محل در ابتدای بازار سنگ میل روبه‌روی حمام قاضی باز می‌شود. در دیگر به وسیله‌ی دالانی طویل به خیابان اصلی شهر در نزدیکی چهار راه در سرداب منتهی می‌گردد. در طبقه‌ی همکف دالان عده‌ای خیاط هستند که بیشتر لباس روستائیان را می‌دوزند و بالای آن مهمانخانه‌ی درخشان است (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۶).

کاروانسرای سعادت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

واقع در میان بازار سنگ میل و بازار صمصام است. روزگاری مرکز داد و ستد و مبادله بود و نقش مهمی در رونق اقتصادی شهر داشت. این کاروانسرا امروزه اهمیت سابق خود را از دست داده و چند خیاط در آن مشغول فعالیت هستند (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۶).

عکس ورودی کاروانسرای سعادت به خیابان ۱۷ شهر یور

عکس ورودی کاروانسرای سعادت به راسته‌ی صمصام

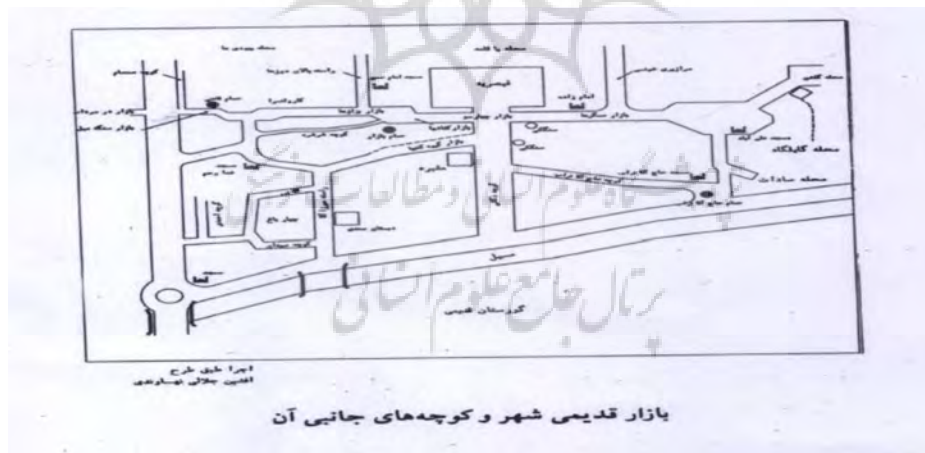
عکس نمای داخلی کاروانسرای سعادت

کاروانسرای انار

کاروانسرای انار واقع در کوچه‌ی گیان راه، انتهای درِ سرداب بود که موقعیت تجاری نداشت و بیشتر محل بیتوته و سکونت لرها و روستائینی بود که از راه‌های دور برای فروش کالاهای خود به شهر می‌آمدند (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۶).

انبار، بارگیر و بارانداز

وظیفه‌ی انبار، بارگیر و بارانداز در بازار نهاوند به عهده‌ی کاروانسراها بوده است.

نقشه‌ی بازار قدیمی شهر (سیدان، ۱۳۸۱، ص ۴۵۱)

د) عناصر مذهبی، فرهنگ

مساجد

با گسترش اسلام در مناطق مختلف ایران اولین نمود و سمبل این نظام ارزشی و تعالیم الهی، یعنی مسجد، در فضای شهری ایران خودنمایی کرد که به مثابه‌ی قلب مذهبی و سیاسی شهرهای اسلامی، از تسلط اسلام به بعد، نقش مهم‌ترین رکن را در عناصر کالبدی شهرهای اسلامی ایفا کرده است. در حقیقت، مسجد به عنوان مهم‌ترین مُعرفه‌ی شهرهای اسلامی، وجه تمایز این شهرها از سایر شهرها و حتی روستاها گردیده، به گونه‌ای که در گذشته به مناطقی شهر گفته می‌شد که دارای مسجد جامع و اذان و منبر بوده‌اند (سعیدی رضوانی، ۱۳۷۶، ص ۱۴). در بازار نهاوند سه مسجد به شرح زیر وجود دارد.

۱- مسجد جامع

این مسجد روی دامنه‌ی تپه‌ای در مرکز شهر نهاوند مجاور بازار و در کنار ضلع شمالی میدان قیصریه واقع است. ارتفاع کف شبستان مسجد نسبت به کف خیابان حدود ۵/۵ متر است و برای دسترسی به مسجد باید از ۲۵ پله بالا رفت. این بنا دارای نقشه‌های به شکل مربع مستطیل به طول تقریبی ۱۷ و عرض ۱۲ متر است و از سه فرش‌انداز تشکیل شده است. چهار ستون قطور، طاق و گنبد سقف مسجد را تحمل می‌کنند.

ضخامت دیوارهای اضلاع شرقی و غربی شبستان بیش از دیوارهای اضلاع شمالی و جنوبی آن است. فرش‌انداز وسط از دو فرش‌انداز طرفین غریض‌تر است و با سه گنبد هم‌ارتفاع پوشیده شده‌اند. حد فاصل ستون‌ها در فرش‌اندازهای طرفین به صورت ضربدری پوشیده شده‌اند. در ضلع شرقی دیوار شبستان سه پنجره، مشرف به میدان قیصریه در داخل طاق نماهای تعبیه شده و در جلوی آن‌ها بالکن کم عرضی وجود دارد که پشت بام مغازه‌های جلوی مسجد است.

مصالح به کار رفته در بنای مسجد شامل آجر با ملات گچ و خاک است. مسجد دارای سه در ورودی است. یکی از درها به طرف بازار قدیمی باز می‌شود و بالاتر از کف شبستان مسجد قرار دارد. دو در دیگر نیز به طرف حیاط قدیمی مسجد باز می‌شوند. مسجد جامع نهاوند از سادگی ویژه‌ای برخوردار است و هیچ اثر و نشانه‌ای از تزیینات، مانند گچ‌بری، کتیبه و ... در جبهه داخلی و بیرونی بنا دیده نمی‌شود. تنها تزیین مسجد کتیبه‌ی سنگی کوچکی به ابعاد ۲۵ در ۵۰ سانتی‌متر و مربوط به دوره‌ی سلجوقیان است. در اطراف این کتیبه و بالای آن به خط کوفی جملات **لا اله الا الله** و محمد رسول الله نوشته شده است. کتیبه در داخل محراب مسجد قرار دارد و در بالای قوس محراب، لوحه سنگی کوچک نصب شده که شامل تاریخ تعمیر مسجد در دوره‌ی صفویه است. این اثر به شماره‌ی ۱۷۰۶ در تاریخ ۱۳۶۵/۰۳/۰۷ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

نمای ورودی مسجد جامع به بازار

نمای مسجد جامع به میدان قیصریه

۲- مسجد النبی

مسجد النبی در بازار سرداب نبش خیابان ۱۷ شهریور واقع شده است.

عکس مسجد النبی (درب سرداب)

۳- مسجد صاحب الزمان

مسجد صاحب الزمان واقع در راسته‌ی اصلی بازار، روبه‌روی کوچه‌ی قرض‌داران، قرار دارد و واقف آن آقای خلیل امیدی بوده است.

عکس مسجد صاحب الزمان

تکایا و حسینیه‌ها

غالباً عملکرد مذهبی تکیه‌ها و حسینیه‌ها کم و بیش یکسان است و از آن‌ها برای انجام دادن مراسم عزاداری ماه محرم، تعزیه، نوحه‌خوانی، روضه‌خوانی، سینه‌زنی، وعظ و خطابه و حتی مجلس ختم و سوگواری و شترکشان عید قربان ... استفاده می‌شود.

فضاهای حسینیه و تکیه یکی از سمبل‌های هم‌پاری و هم‌بستگی محله‌ای بوده که به ویژه در ایام سوگواری‌ها مورد استفاده قرار گرفته است و به صورت فضاهای شهری - محله‌ای به ایفای نقش می‌پرداختند (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۱).

در بازار نهاوند حسینیه وجود ندارد. تکیه‌ی صاحب‌الزمان نیز در کنار مسجد صاحب‌الزمان است.

امامزاده

زیارتگاه‌های اولیا، که اعتقاد بر آن است که از نسل امامان شیعه هستند، به امامزاده معروف‌اند. امامزاده از نظر لغوی به فرزندى از نسل امامان اطلاق می‌شود که نسبتشان به یکی از دوازده امام شیعه برگردد. البته واژه‌ی امامزاده به زیارتگاه، حرم یا مقبره‌ی نوادگان امامان اطلاق می‌شود. این زیارتگاه‌های مقدس در سرتاسر کشور پراکنده شده و در شهرهای یک ناحیه هسته‌ای مهم را به وجود می‌آورند (خیرآبادی، ۱۳۷۶، ص ۹۳-۹۴).

اهمیت اعتقادی این نوع فضاها باعث می‌شود که آن‌ها برای دیدار و تجمع شهروندان و نیز زیارت به مکان‌های اصلی تبدیل گردند. وجود امامزاده‌ها و زیارتگاه‌ها در ایران از چنان اعتباری برخوردار بوده که در بسیاری از موارد از عمده دلایل تأسیس اولیه یا توسعه‌ی بعدی شهرها به شمار می‌آیند. به طور مثال، در پاره‌ای شهرهای اسلامی چون مشهد، قم، کربلا، نجف ...، زیارتگاه‌ها علت وجودی، قلب، هسته‌ی اصلی و باعث شکل‌گیری هویت و گسترش شهر به شمار می‌آیند (سعیدی رضوانی، ۱۳۶۸، ص ۳۲).

در چنین شهرهایی زیارتگاه‌ها از دیدگاه گوناگون در نقشه‌ی شهر مؤثر می‌افتند و چشم‌انداز عمومی شهر را به خود اختصاص می‌دهند. به این ترتیب، می‌توان گفت مزار بزرگان مذهبی همانند سایر بناها و اماکن متبرکه نقش بسیار مؤثری در بافت‌های شهری دارند و حتی در برخی از موارد مزارها به مجموعه‌ای شهری تبدیل می‌شوند که برای تأمین نیازهای زائران فضای عمومی و خدماتی و تجاری را در پیرامون خود به وجود می‌آورند (سلطان‌زاده، ۱۳۷۴، ص ۱۷).

مهم‌ترین قطب زیارتی بازار نهاوند شاهزاده محمد و علی ابن موسی ابن جعفر است که در میدان آزادی (قیصریه) در کنار مسجد جامع و بازار واقع شده است.

عکس آستانه مبارکه شاهزاده محمد و علی ابن موسی ابن جعفر

امامزاده ابراهیم و اسماعیل که در مسجدالنبی در بازار در سرداب واقع است.

عکس امامزاده ابراهیم و اسماعیل

مدارس و حوزه‌های علمیه

در کشورهای اسلامی مدارس از ابنیه‌ی مهم مذهبی تلقی می‌شوند، به گونه‌ای که مدارس صاحب نام معمولاً در جوار راسته‌های بازار و مساجد اصلی شهر تأسیس می‌شده‌اند. می‌توان گفت سابقه‌ی مدارس به زمانی قبل از اسلام برمی‌گردد. به عبارت بهتر با پیدایش خط به وجود آمدن دیوان‌خانه‌های دولتی و تجاری و احداث محلی برای تدریس آکادمیکی علوم ضرورت یافت.

با ظهور اسلام، مدرسه از ضرورت‌های اساسی جامعه‌ی اسلامی تلقی و کشورهای اسلامی خصوصاً ایران، کانون علوم و فرهنگ گردیدند و بالطبع مدارس در کانون توجه قرار گرفت و به عنوان مرکز عمومی و مردمی در مردمی‌ترین بافت شهری یعنی بازارها مرکز عمومی و مردمی گردید. درست به همین دلیل، مدارس را می‌توان، پس از مساجد و امامزاده‌ها جزء مهم‌ترین بناهای مذهبی بازارها دانست.

در بازارهای سنتی ایران در قدیم، عموماً مدارس علوم دینی، که محل تدریس علوم الهی و بخش گفت و گو پیرامون مسائل آن است، وجود داشت. شاگردان این مدارس را «طلبه» می‌نامیدند، ضمن اینکه محل سکونت بسیاری از این شاگردان در همین مدارس بود. به این مدارس علوم دینی مدارس «حوزه‌ی علمیه» می‌گویند. طرح آن‌ها شبیه مساجد است، با این تفاوت که در اطراف حیاط مرکزی معمولاً حجره‌هایی برای استقرار طلاب قرار دارد.

عناصر فضایی - کارکردی مدارس علمیه عبارت‌اند از: حجره، مدرّس (محل تدریس)، کتابخانه، مساجد، اتاق‌های خادم و چراغدار و آبکش و سرویس‌های بهداشتی. برخی از مدارس بزرگ در گذشته حمام نیز داشته‌اند. در یک مدرسه‌ی بزرگ یا متوسط برای هر یک از کارکردهای مزبور فضایی ویژه، با خصوصیات کالبدی مناسب، وجود دارد، اما در مدرسه‌های کوچک به نسبت کمتری به این موضوع توجه شده است. نحوه‌ی قرارگیری عناصر فضایی و کارکردی، اغلب به این

ترتیب است که حجره‌ها در چهار جبهه پیرامون حیاط مرکزی قرار گرفته‌اند و شکل حیاط به صورت مستطیل کشیده یا نزدیک به مربع است (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۷). بازار نهاوند دارای کارکرد آموزشی نیز بوده است. مدرسه، حوزه‌ی علمیه و مکتب‌خانه‌های زیر از آن جمله‌اند:

- ۱- مدرسه و حوزه‌ی علمیه قدیم نهاوند در راسته‌ی میرزا آقا قرار دارد، که امروزه نیز پس از بازسازی به فعالیت خود ادامه می‌دهد؛
- ۲- مکتب‌خانه‌ی آقا علی صالح واقع در منزل مرتضوی نزدیک بازار مسجد جامع؛
- ۳- مکتب‌خانه‌ی آقا مجتبی در بالای چشمه شرشره نزدیک حمام بازار قیصریه؛
- ۴- مکتب ملا نقی کاتب، بالای چشمه نزدیک کاروانسرا (خرمی، ۱۳۷۶، ص ۱۸۵-۱۸۶)

سنگ میل

سنگ میل ستونی است که در تقاطع راسته‌ی صمصام با راسته‌ی سنگ میل قرار دارد. برخی معتقدند بر اثر حفاری‌های متعددی که برای یافتن آثار معبد سلوکیان در نهاوند صورت گرفته ستون‌ها و سرستون‌ها و سنگ‌های تراش‌خورده‌ی زیادی یافت شده که متعلق به معبد سلوکیان است. اما برخی دیگر معتقدند این‌ها متعلق به حمام‌های دوره‌ی قاجار هستند و هیچ ارتباطی به معبد ندارند.

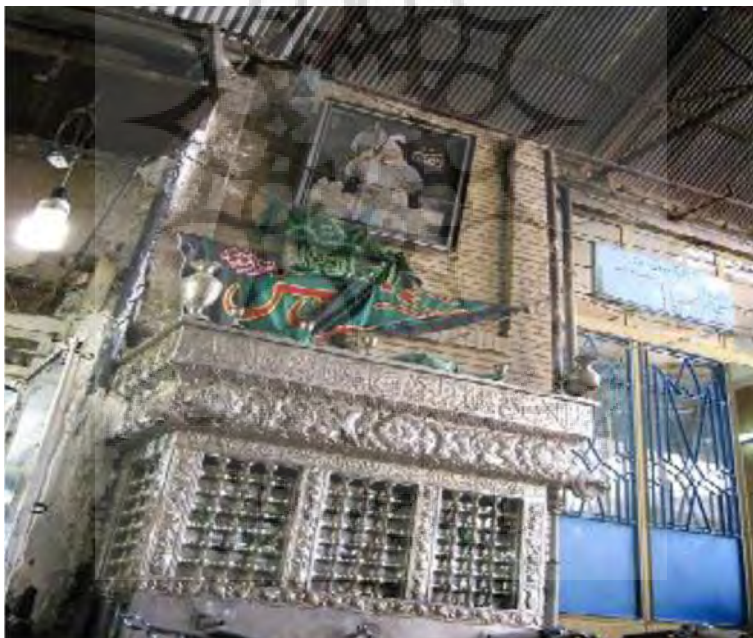
عکس سنگ میل

ه) عناصر اجتماعی و خدماتی

سقاخانه

سقاخانه‌ها کارکردی دوگانه دارند. «خدماتی» به شمار می‌آیند، زیرا آب آشامیدنی مورد نیاز عابران یا افراد مستقر را تأمین می‌کند و براساس اعتقاد جامعه «فضایی مقدس» نیز تلقی می‌شوند.

فلسفه‌ی آب دادن و آب نوشاندن برخاسته از ظریف‌ترین درون مایه‌ی فلسفه و بینش اسلامی‌ست و یادآور واقعه‌ی غم‌انگیز کربلا و تشنگی امام حسین (ع) و فرزندان و صحابه‌ی اوست و اغلب توسط شیعیان، هم‌زمان با روضه‌خوانی سیدالشهدا و به یاد شهدای کربلا، به وجود آمده است و نثار آب گوارا و سرد به صورت شعار سیاسی - مذهبی غالباً به موقوفاتی خاص وابسته است (سعیدی رضوانی، ۱۳۶۸، ص ۱۲۵).

عکس سقاخانه

سقاخانه‌ی حضرت ابوالفضل از نمونه‌هایی است که در بازار در سرداب واقع است. این سقاخانه، علاوه بر نقش خدماتی که آب مورد نیاز عابران را تأمین می‌کند، بر اساس اعتقاد مردم فضایی مقدس تلقی می‌شود و برای برآورده شدن حاجات و رفع مشکلات با روشن کردن شمع و نوشیدن از آب آن و متوسل شدن به حضرت ابوالفضل (ع) از آن حضرت مدد خواسته‌اند. چند سالی است به جای این سقاخانه‌ی قدیمی یک دستگاه آب‌سردکن با طراحی خاص نصب شده است.

حمام‌ها

در فرهنگ ایران شست و شوی بدن از اهمیت بسیاری برخوردار بوده است و در تعلیم زرتشت پاکی جسم به پاکی روان مربوط می‌گردد. از این رو، عنصر حمام در فرهنگ ایران قبل از اسلام نیز نقش مهمی داشته است. به عقیده‌ی پرنیا «مردم ایران چه پیش و چه بعد از ظهور اسلام به پاکیزگی اهمیت زیادی می‌دادند. اما بعد از ظهور اسلام این موضوع تشدید شده است» (پیرنیا، ۱۳۷۰، ص ۱۹۷).

واژه‌ی «گرمابه» در ایران باستان به معنای ساختمانی گرم (آبه = ساختمان، مثل گورابه = قبرستان یا مقبره) با ظرفی بزرگ به نام آبن به جای خزینه بوده است (کارل بان، ۱۹۴۰، ص ۲۰۶). با گسترش اسلام در شهرهای ایران گرمابه‌های متعددی احداث شد. اوج حرکت حمام‌سازی در شهرها را می‌توان دوره‌ی عباسیان دانست.

معمولاً در اغلب مواد حمام در گذرگاه‌های اصلی و عمومی شهر یا راسته‌های بازار یا مجاورت مساجد، البته با فاصله یا در مراکز و محلات و میدان‌های محله‌ای به بازارچه‌ها بنیاد می‌شدند. یکی از نمودهای رعایت اصول بهداشتی در بازارها وجود حمام در طول راسته‌های بازار است. معمولاً حمام‌های بازار به عنوان حمام‌های عمومی، جهت تأمین بهداشت بخش مهمی از محلات اطراف بازار مطرح بوده‌اند (پوراحمد، ۱۳۷۶، ص ۱۲۵).

در بازار نهاوند دو حمام وجود داشته است که هر دو وقفی بوده و زیر نظر اداره‌ی اوقاف قرار داشتند. در حال حاضر هر دو حمام تخریب شده و فاقد کاربری هستند.

حمام بازار

حمام بازار، روبه‌روی مسجد جامع در سمت دیگر خیابان و کنار راسته‌ی ارسی دوزها واقع شده است. این حمام مثل اکثر حمام‌های قدیمی چند پله از کف بازار و معبر اصلی پائین‌تر بوده است. حمام بازار در گذشته متعلق به محمد میرزا پسر امیر تومان نوه‌ی فتحعلی شاه قاجار بوده که وقف عام شده و زیر نظر اداره اوقاف شهرستان بوده و در زمره‌ی آثار ملی ایران در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۵ به شماره‌ی ۱۱۹۵۴ به ثبت رسیده است.

عکس حمام بازار

حمام قاضی

حمام قاضی روبه‌روی در کاروانسرای حاج محمدعلی و محمدتقی علیمرادیان (گلشن) واقع شده است. این حمام وقف شده و زیر نظر اداره‌ی اوقاف شهرستان است. حمام قاضی مدتی به چایخانه سنتی تبدیل شد، که طرح موفقی نبود و پس از زمانی کوتاه تعطیل شد. این حمام در حال حاضر فاقد هرگونه کاربری بوده و در آستانه‌ی تخریب است.

زورخانه

ورزش باستانی در زورخانه عمدتاً برای ایجاد و تقویت روحیه‌ی پهلوانی و حفظ همبستگی‌های محله‌ای و به کارگیری آن در مناسبات موجود در بین بازاریان بوده و نقش مؤثری داشته و سمبل مردانگی و رشد فتوت و افتادگی در میان اقشار جامعه خصوصاً بازاریان بوده است. به همین دلیل معمولاً در بازارها شهر یا بازارهای محله‌ای زورخانه محل تجمع اصناف و پیشه‌وران شهری بوده و هنوز هم هست (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۸). در گذشته، در بازار نهاوند در راسته‌ی پالان‌دوزها زورخانه‌ای نزدیک کارگاه عصّاری وجود داشت که امروزه اثری از آن نیست.

چایخانه (قهوه‌خانه) و غذاخوری

چایخانه (قهوه‌خانه) و غذاخوری در بازار نهاوند، به دلیل کوچکی شهر و گسترش وسایل حمل و نقل و دسترسی‌های راحت، بسیار محدود و اندک است. تنها چایخانه‌ی کوچکی در کاروانسرای گلشن و یک کبابسرا در ورودی کاروانسرای سعادت به بازار وجود دارد.

(و) عناصر ارتباطی و حفاظتی

میدان

در داخل و گاهی در حاشیه و کنار بعضی از بازارها فضاهای بازی به نام میدان دیده می‌شود که در آن‌ها بازارهای روز یا ادواری برپا می‌شود. این میدان‌ها جزء جدایی‌ناپذیر و ضروری بازار، به معنای متداول آن، نیستند (به جز چند استثنای مهم مانند کرمان، یزد، نطنز و میدان نقش جهان اصفهان که با بازار اصلی وحدت و پیوستگی تمام عیار دارند)، ولی در ایران همواره فضایی به نام میدان در کنار بازار مرسوم بوده است (دانشنامه‌ی جهان اسلام، ص ۳۳۲).

در بازار نهاوند دو میدان به نام‌های پاقلعه‌ی اول و پاقلعه‌ی دوم وجود دارد. میدان اول محل تجمع دستفروش‌ها بود و بیشتر نقش بازارگاه را برای ایفا

می‌کرد و عموماً به فروش میوه و سبزی اختصاص داشت و ساعات اولیه صبح تا قبل از ظهر اوج فعالیت این میدان بود. امروزه این دستفروش‌های میدان توسط شهرداری ساماندهی، غرفه‌بندی و منظم شده و به ابتدای خیابان سعدی (قیصریه) منتقل شده‌اند.

پا قلعه‌ی دوم میدان دیگریست که محل برگزاری تعزیه در ایام سوگواری ماه محرم و صفر است و هنوز این نقش را حفظ کرده است.

عکس میدان پا قلعه

گذر

در قدیم به بازارچه‌هایی که فاقد سقف بودند گذر گفته می‌شد (نجمی، ۱۳۶۸). بازار نهاوند فاقد «گذر» است.

در و دروازه

در گذشته، غالباً هر بازاری دارای دروازه‌ی ورودی بود که شب‌ها بسته می‌شد. زیرا در آن زمان حجره‌ها توسط پارچه یا تخته بسته می‌شدند، لذا برای حفظ امنیت، هنگام غروب در بازارها را می‌بستند. بعضی از بخش‌های بازار که اهمیت تجاری زیادی

دارند هنوز هم دارای در ورودی هستند. از جمله‌ی این گونه بازارها می‌توان قیصریه‌ها را نام برد (بزرگمهری، ۱۳۶۰).

در و دروازه‌های بازار نهاوند به جز دروازه‌های کاروانسراهای گلشن و سعادت، که در مدخل بازار قرار دارند، ما بقی از بین رفته‌اند. هنوز در ورودی این کاروانسراها می‌توان شاهد دو لنگه‌ی در چوبی بسیار زیبا با گل میخ‌های درشت بود و از بقیه‌ی دروازه‌ها مثل دروازه‌ی سلاح‌خانه (راسته‌ی میرزا آقا)، آقا نورالدین (کوچه‌ی ذکائی)، قیصریه و دروازه‌ی گیان راه (در سرداب - ملا رضا) جز خاطره چیزی به جا نمانده است.

ز) سیمای کالبدی بازار

شکل بازار

بازار نهاوند از نظر نحوه‌ی شکل‌گیری در گروه بازارهای طراحی نشده یا نامنظم (خودرو) و دائمی‌ست که به صورت ارگانیکی و تحت تأثیر رشد جمعیتی و اقتصادی شهرستان و در طول زمان به شکل امروزی خود رسیده و متناسب با نیازهای شهر و روستاهای اطراف شهر به ارائه‌ی خدمات می‌پردازد. این بازار مثل بیشتر بازارهای ایرانی، به ویژه بازارهای دائمی، دارای شکل خطی یا طولی تک‌محوری‌ست. زیرا این بازار در امتداد راه‌ها و معابری شکل گرفته که قلعه‌ی قدیمی شهر را به دروازه‌ی گیان راه (در سرداب) متصل می‌ساخته است.

فرم بازار به شدت از ژئومرفولوژی محیط، که متشکل از تپه ماهورهای فراوان است، تأثیر پذیرفته است. این بازار بر روی دامنه‌های بلندترین تپه، که قلعه‌ی قدیمی بر روی آن ساخته شده بود، قرار دارد و با شیبی تند به سمت دروازه‌ی گیان راه (در سرداب) امتداد می‌یابد. به گونه‌ای که دسترسی به بازار از سمت خیابان سعدی (قیصریه) در سه ورودی از طریق راه‌پله‌هایی که هر کدام دارای ۲۵-۳۰ پله هستند امکان‌پذیر است.

عکس پله‌ی بازار (ورودی اول)

عکس پله‌ی بازار (ورودی قیصریه)

مصالح به کار رفته در بازار

مصالح به کار رفته در بازار نهاوند با شرایط جغرافیایی محیط انطباق داشته و تقریباً همان مصالحی است که از دیر باز در معماری ساختمان‌های شهر مورد استفاده قرار گرفته است. در بیشتر بناهای قدیمی مصالح به کار رفته خشت و چوب بوده و در ساختمان‌های جدیدتر شاهد استفاده‌ی بیشتر از آجر و آهن هستیم. در ساختمان‌های امروزی مصالح مدرن‌تری به کار رفته اما مصالح استفاده شده در بناهای بازار عموماً همان چهار عنصر ذکر شده‌اند. امروزه در بیشتر بناها از آهن و آجر استفاده شده و در بناهای قدیمی‌تر مثل کاروانسراها از چوب، خشت و آجر استفاده شده و در سایر بناها تلفیقی از مصالح به کار رفته است.

ساختمان‌های بازار اکثراً قدیمی یا تخریبی بوده و در مواردی ساختمان‌های قدیمی یا تخریبی در مسیر اصلی بازار نوسازی شده است. در فضای پشت بازار بناهای مخروبه نیز دیده می‌شود. تعداد طبقات ساختمان‌های بیشتر یک الی دو طبقه است و به صورت محدود شاهد ساختمان‌های سه طبقه در بازار هستیم. عمر اکثر ساختمان‌های بازار بین بیست تا چهل سال است.

پوشش کف بازار در گذشته خاکی بود، اما امروزه پوشش کف بازار از ابتدای بازار سنگ‌میل تا در مسجد جامع با موزائیک فرش شده و از آنجا تا میدان پا قلعه و بازار در سرداب و بعضی مسیرهای فرعی آسفالت است.

سقف بازار

نهاوند دارای آب و هوای مدیترانه‌ای نیمه خشک و معتدل کوهستانی است که دارای زمستان‌های سرد و توأم با بارش نزولات جوئی و تابستان‌های نسبتاً گرم است. بازار نهاوند طبعاً دارای ساختاری منطبق با شرایط محیطی و جغرافیایی و بیشتر تأثیر پذیرفته از شرایط اقلیمی است که مراجعین به بازار را از تابش مستقیم آفتاب در تابستان و نزولات جوئی در پائیز و زمستان مصون می‌دارد.

معمولاً ارتفاع سقف بازار نسبت به فضاهای مشابه در نقاط دیگر کوتاه‌تر ساخته شده است زیرا امکان گرم کردن و جلوگیری از نفوذ سرما در سقف‌های کوتاه سهل‌الوصول‌تر است. ارتفاع سقف در بازار نهاوند به طور تقریبی هفت تا هشت متر است، که نشانه‌ی تطابق کامل با شرایط محیطی، به ویژه اقلیمی است.

عکس نمایی از سقف بازار

سقف بازار نهاوند برخلاف سقف اکثر بناهای شهر، که معمولاً مسطح‌اند، به صورت شیروانی (فلزی) است. البته بام شیب‌دار، اگر پوشش آن مناسب باشد، بهتر از بام مسطح است زیرا آب باران را به سادگی از سطح بنا دور می‌کند. به خصوص که در فصل زمستان سقف‌های شیب‌دار نیازی به برف‌روبی ندارند و گاهی برف روی سقف شیب‌دار عایقی در برابر برودت هوای خارجی است (رجبی، ۱۳۷۸، ص ۲۱۸).

طرح و ابعاد معابر

طول بازار از میدان پای قلعه تا انتهای بازار سرداب تقریباً ۴۵۰ متر است. عرض بازار در قسمت‌های مختلف متفاوت و بین ۲/۵ تا ۷/۵ متر متغیر است. در قسمت‌های قدیمی بازار شاهد عرض ۲/۵ متر هستیم. در معابر جدیدتر گاهی عرض معابر بازار به ۷/۵ متر نیز می‌رسد. عرض متوسط معابر بین ۳ تا ۵ متر است. در بیشتر راسته‌ها عرض معابر بین ۳ تا ۴ متر است، که با توجه به باریکی معابر، افزایش جمعیت و حجم رفت و آمد و استفاده‌ی بیشتر مغازه‌ها از معابر برای نمایش کالاهای خود، خریداران را دچار مشکل می‌سازد، به خصوص در ایام خاص (عید نوروز یا بازگشایی مدارس) این مشکل حادث‌تر می‌شود.

دسترسی به بازار نهاوند فقط از طریق شریان‌های فرعی پیاده امکان‌پذیر است و ورود ماشین به داخل بازار امکان‌پذیر نیست (قسمت‌هایی از اطلاعات مربوط به اجزای سازنده‌ی بازار نهاوند، از نقشه‌های طرح ساماندهی بازار، که توسط آقای نوید مقیمی برای شهرداری نهاوند تهیه شده، استخراج شده است).

نتیجه‌گیری

بازار نهاوند با ویژگی منحصر به فرد خود، بر روی دامنه‌ی تپه‌ای در مرکز شهر واقع شده است. ارتفاع بازار در میدان پا قلعه ۱۶۹۰ متر و در سرداب در خیابان آزادگان به ۱۶۵۴ متر از سطح دریا می‌رسد، با طول تقریبی ۴۵۰ متر که نشان‌دهنده‌ی شیب تند بازار است.

این بازار به شکل محوری یا طولی بوده و به صورت موازی رشد یافته و دارای شکلی خطی است، که در مرکز شهر واقع شده و رشدی ارگانیکی داشته و دارای معابر کم عرض و باریک و پر پیچ و خم است. دسترسی به بازار در بعضی از مسیرها فقط از طریق پله امکان پذیر است. بازار، به لحاظ سبک معماری، بیشتر به بازارهای نواحی سردسیر شباهت دارد.

سقف بازار به صورت شیروانی است که با داربست و ورق‌های فلزی پوشیده شده است. سقف به گونه‌ای ساخته شده است که در طول سال‌ها برف‌های سنگین زمستان را تحمل کرده و پوشش نسبتاً مناسبی برای خریداران در مقابل گرما و سرما بوده است. امروزه سقف بازار نیازمند توجه جدی است تا علاوه بر ایجاد زیبایی بصری در بازار، تأمین‌کننده‌ی اهداف فوق باشد. مجموعه‌ی شرایط یاد شده بیانگر تطابق کامل بازار با ویژگی‌های اقلیمی و ژئومورفولوژی منطقه است.

بازار سنتی، به دلیل داشتن هویت فرهنگی، فرد را به راحتی در خود می‌پذیرد و انسان در چنین فضایی احساس تعلق و آرامش می‌کند. حضور مراجعین به بازار و تنوع کالاها و رنگ‌های متنوع نوعی احساس هیجان توأم با شادی را در فرد ایجاد می‌نماید. همین طور در بازارهای سنتی، به دلیل حضور فروشندگان متعدد یک کالای خاص، نوعی رقابت برای جلب مشتریان و در نتیجه تعدیل قیمت‌ها وجود دارد که قیمت کمتر کالاها و تناسب آن‌ها با نیازهای مردم شهر و حوزه‌ی نفوذ، طی سال‌های متمادی، از ویژگی‌های بازار است. به علاوه سالم ماندن قسمت‌هایی از بازار و پویایی و فعالیت آن، که هنوز هم یکی از مهم‌ترین کانون‌های تجاری برای شهر و حوزه‌ی نفوذش است، به خوبی بیانگر این امر است که فضای بازار ضمن سازگاری با ویژگی‌های انسانی و طبیعی منطقه توانسته است به عنوان یک فضای تجاری موفق عمل نماید.

بافت تاریخی و سنتی بازار نهادند، به دلیل دارا بودن ارزش‌های زیباشناختی و معماری بومی و هویت فرهنگی و تاریخی و همجواری با شاهزاده محمد به عنوان

قطب گردشگری مذهبی شهر و بهره جستن از بسیاری عناصر فرهنگی و تاریخی مثل کاروانسراها، راسته‌ها، سنگ میل، حمام‌ها و ... در بطن خود، می‌تواند ضمن باز زنده‌سازی، مرمت و زیباسازی این عناصر، نقش محور گردشگری با جذب توریست را در سطح ملی و منطقه‌ای ایفا نماید و از این نقش می‌توان، هم برای رونق تجاری بازار و هم زنده نگه داشتن این بافت ارزشمند تاریخی و فرهنگی بهره جست.

بافت سنتی بازار فضایی است که با فرهنگ و آداب و رسوم مردم درآمیخته است و منطبق با ویژگی‌های محیطی و انسانی منطقه است، که در طی سالیان متمادی متناسب با فرهنگ جامعه، الگوهای رفتاری و مصرفی مردم فرمی کاملاً سازگار با الگوی زندگی مردم یافته است. پس در برنامه‌ریزی و مداخله در بازار باید هماهنگ با این الگوها و با توجه به هویت فرهنگی و تاریخی منطقه اقدام نمود تا، ضمن باز زنده‌سازی بازار، هویت تاریخی و الگوهای زندگی مردم حفظ شود.

بازار نهاوند یک نمونه کاملاً فعال و پویا از بازارهای ایرانی است، که در بردارنده‌ی تمامی ویژگی‌های بازارهای سنتی کشور است. بعضی از این عناصر هنوز فعال‌اند و برخی دیگر تخریب شده یا در آستانه نابودی هستند، که می‌توان با سرمایه‌گذاری مناسب نسبت به بازسازی و مرمت آن‌ها اقدام نمود و در مورد عناصری که هنوز فعال‌اند به زیباسازی و یا تعیین کاربری‌های جدید برای آن‌ها اقدام نمود و ضمن جلوگیری از نابودی میراث ملی به تقویت نقش گردشگری بازار پرداخت.

حضور عنصر تاریخی سنگ میل و متصل شدن بازار به قلعه‌ی قدیمی شهر و معبد لائودیسیه بیانگر هویت تاریخی منطقه‌ی بازار است، که می‌توان از بازار، به عنوان مسیر دسترسی به این بخش از پیشینه‌ی تاریخی نهاوند نیز بهره جست. مجموعه‌ی این عوامل حکایت از ظرفیت بالای بازار برای تبدیل شدن به محوری توریستی در سطح ملی و منطقه‌ای دارد.

منابع و مأخذ

۱. اشرف، احمد، ویژگی‌های تاریخی شهرنشینی در ایران دوره‌ی اسلامی، نشرنامه‌ی علوم اجتماعی، شماره‌ی ۴، ۱۳۵۴
۲. ب بازار، دائرة المعارف جهان اسلام
۳. بزرگمهری، زهره، هندسه در معماری ایران میراث فرهنگی، ۱۳۶۰
۴. بیرشک، ثریا، شناخت و بررسی بازارهای سنتی ایران، پایان‌نامه‌ی معماری دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ۱۳۵۰
۵. پوپ، آرتور، معماری ایران، ترجمه‌ی غلامحسین صدری افشار، انتشارات فرهنگان، ۱۳۷۳
۶. پوراحمد، احمد، جغرافیا کارکردی بازار کرمان، مرکز کرمان‌شناسی، ۱۳۷۶
۷. پیرنیا، محمدکریم، آشنایی با معماری اسلامی ایران، دانشگاه علم و صنعت، ۱۳۷۲
۸. پیرنیا، محمدکریم، درباره‌ی شهرسازی و معماری سنتی ایران، مجله‌ی آبادی، شماره‌ی ۱، ۱۳۷۰
۹. خرمی، عباس، ۱۳۷۶، مجموعه مقالات (۱)
۱۰. خیرآبادی، مسعود، شهرهای ایران، ترجمه‌ی حاتمی‌نژاد، مافی، نشر نیکا، مشهد، ۱۳۷۶
۱۱. رجیبی، آزیتا، ریخت‌شناسی بازار، تهران، آگاه، ۱۳۸۶
۱۲. زرینی، حسین، نهاوند، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران، ۱۳۸۵
۱۳. سعیدی رضوانی، عباس، پیش‌اسلامی و جغرافیای شهری، فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیایی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، شماره‌ی ۸، ۱۳۶۴
۱۴. سلطان‌زاده، حسین، روند شکل‌گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، آگاه، ۱۳۶۲
۱۵. _____، فضاها‌ی شهری در بافت‌های تاریخی ایران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۶۲
۱۶. _____، مقدمه‌ای بر تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران، امیرکبیر، ۱۳۶۲
۱۷. _____، بازارهای ایرانی، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ سوم، ۱۳۸۳
۱۸. سیدان، شمس‌الدین، نهاوند در هزاره‌های تاریخی، تهران، مؤسسه‌ی انتشاراتی آشتی، ۱۳۷۹
۱۹. عدل، کامران، بازارهای ایران، ۱۳۵۴
۲۰. فصلنامه‌ی جغرافیایی آمایش، شماره‌ی ۲، ۱۳۸۶
۲۱. مشکور، محمدجواد، فرهنگ تطبیقی عربی با زبان‌های سامی و عربی، ۱۳۸۵
۲۲. مقیمی، نوید، بازار نهاوند پل ارتباطی شهر دیروز و امروز، فرهنگان، شماره‌ی ۲۷ و ۲۸

۲۳. ویرث، اویگن، نظری اجمالی به شهر شرقی بر مبنای تحقیقات جدید در زمینه‌ی فرهنگ مادی، ترجمه‌ی مصطفی مؤمنی، دانشگاه شهید بهشتی
۲۴. هوگ، ج، هنر معماری در سرزمین‌های اسلامی، ترجمه‌ی پرویز ورجاوند، تهران، ۱۳۴۸

مآخذ تصویرها و نقشه‌ها

- ۱- سیدان، شمس‌الدین، نهاوند در هزاره‌های تاریخی، تهران، مؤسسه‌ی انتشاراتی آشتی، ۱۳۷۹
- ۲- طرح ساماندهی بازار نهاوند، شهرداری نهاوند، نوید مقیم، ۱۳۸۵

